

İHTİRASIN BEDELİ BAĞDAT HATUN PİYESİNDE İNTİKAM
PEŞİNDE İKİ İNSAN: TOGAY VE BAĞDAT HATUN
THE PRICE OF LUST TWO VENGEFUL PERSONS IN BAĞDAT
HATUN: TOGAY AND BAĞDAT HATUN

MEHMET GÜNEŞ

Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Marmara University Faculty of Sciences and Letters Department of Turkish Language and Literature
mgunes@marmara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-2330-6339>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-66, Eylül - September 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 15.05.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.09.2019
Sayfa-Pages : 213-224

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4252>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

İHTİRASIN BEDELİ BAĞDAT HATUN PİYESİNDE İNTİKAM
PEŞİNDE İKİ İNSAN: TOGAY VE BAĞDAT HATUN
THE PRICE OF LUST TWO VENGEFUL PERSONS IN BAĞDAT HATUN:
TOGAY AND BAĞDAT HATUN

MEHMET GÜNEŞ

Öz

Güngör Dilmen, Bağdat Hatun piyesinde tarihî hadisedeki ana hikâyeyi bazı değişiklikler yapıp yeniden kurgulayarak tarihî tiyatro örneği oluşturur. Kişisel ihtirasların yoğunluğu oluşturduğu Bağdat Hatun piyesinde Bahadır Han'ın en yakınında bulunan Togay eylem ve tavırlarıyla “kötü adam” arketipine örnek oluşturur, kişisel hırsları ve intikam arzusuyla İlhanlı hakanı Bahadır'ı hep olumsuz yönlendirir. Bahadır Han kendisine evlilik teklif etmeden önce geleneksel Türk kızı/kadınına örnek oluşturan Bağdat Hatun da Bahadır'ın evlilik teklifi sonrası ihtiraslarıyla hareket eden kötücül kadına örnek oluşturur. Hem Togay hem de Bağdat Hatun intikam arzusu ve ihtiraslarıyla hem kendilerinin hem de birçok kişinin feci şekilde ölümüne neden olurlar. Bağdat Hatun piyesi, daha önce piyese ilişkin müstakil yayınlarda ya da Güngör Dilmen'in piyeslerine ilişkin çalışmalarda farklı açılardan incelenmiştir. Bu çalışmada ise Bağdat Hatun piyesi arketipçi eleştiri yönteminden de yararlanılarak simgesel okumayla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağdat Hatun, İlhanlı Devleti, piyes, tarihî tiyatro, ihtiras, intikam.

Abstract

Güngör Dilmen creates an example of historical drama by making some changes and reconstructing the main story in the historical event in Bağdat Hatun. Togay, who is the closest to Bahadır Khan in Bağdat Hatun, a play full of personal ambitions and passions, is an example of the villain archetype with his actions and attitudes; he also always affects Bahadır, the Ilkhanid khan, in a negative way. Bağdat Hatun, who sets an example for the traditional Turkish girl/woman before Bahadır Khan proposed marriage to her, exemplifies a female villain acting with her lust and passion after the marriage proposal of Bahadır Khan. Togay and Bağdat Hatun, with their lust and desire for revenge, cause both themselves and many others to die terribly. Bağdat Hatun was examined from different perspectives in independent publications or other studies related to the plays of Güngör Dilmen. In this study, Bağdat Hatun was analyzed and investigated by means of symbolic reading through archetypal literary criticism.

Key Words: Bağdat Hatun; The Ilkhanid State; Play; Historical Drama; Lust; Revenge

Giriş

Güngör Dilmen'in *Bağdat Hatun* piyesi tarihî tiyatroya örnek oluşturur. Tarihî tiyatro "Bir tarih olayını ele alıp o olayın geçtiği çağı ve çevreyi yansıtarak yazıldığı döneme ışık tuta[r]" (Nutku 1983: 134) Yazar, tiyatro metninde tarihî hadisedeki ana hikâyeyi bazı değişiklikler yapıp, yeniden kurgulayarak tarihî tiyatro örneği oluşturur. Tarihî tiyatrolar konularını her ne kadar tarihten alsalar da kurgusal metinler olup yazarının bakış açısına ve esere yüklediği işleve göre biçimlenir. *Bağdat Hatun* piyesinde eğitici ya da ideolojik kaygı değil estetik kaygının öne çıktığı görülür.

Piyese kaynak oluşturan tarihî hadise(ler) özetle şu şekildedir: 1317-1335 yılları arasında İlhanlı hükümdarı olan Ebu Said Bahadır Han, Emir Hasan ile evli olan Bağdat Hatun'la evlenmek ister. Cengiz yasalarına göre hakanın beğendiği kadın başkasıyla evliyse o kişiden boşanıp hakan ile evlenmek zorundadır. Bahadır Han, Cengiz yasalarının kendisine tanıdığı haktan yararlanarak Bağdat Hatun'u eşinden boşanmaya zorlar. Bağdat Hatun'un babası Emir Çoban, Bahadır Han'ın bu isteğine karşı çıktığı için oğullarıyla birlikte katledilir. Bağdat Hatun bu katliama rağmen Bahadır Han'la evlenir, zaman içinde etraftakilerin kıskançlık ve nefretleri dolayısıyla Bahadır Han ile Bağdat Hatun arasında güvensizlik oluşur. Daha sonra Bahadır Han, Bağdat Hatun'un yeğeni Dilşad ile evlenir. Bağdat Hatun bu evliliğe çok tepki gösterir, zaman içinde bu tepki kin ve nefrete dönüşür. Özbek Han'a karşı harekete geçen Bahadır Han'ın Karabağ'da şüpheli ölümünden Bağdat sorumlu tutulur. Bağdat'ın Bahadır'ı zehirlediği söylentisi dolaşır. Bu rivayeti doğrulayanlar arasında İbn-i Batuta da vardır. Bahadır Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Arpa Han da eski hakanın ölümünden Bağdat'ı sorumlu tutup onun öldürülmesini emreder. Bağdat'ın eski eşi Emir Hasan Irak'ı ele geçirdiğinde Bahadır Han'ın son eşi Dilşad'la evlenerek ondan intikamını alır. (Konukçu 1991: 444), (Yuvalı 1994: 219) İlhanlılar dönemindeki bu tarihî süreç daha önce Abdülhak Hâmit'in *İlhan* piyesinde de işlenmiştir.¹

Kişisel ihtirasların yoğunluğu oluşturduğu *Bağdat Hatun* piyesinde, başta Togay ve Bağdat Hatun olmak üzere kişilerin tutku/hırsları hem kendilerinin hem de çevrelerindeki birçok kişinin felaketine neden olur. Nitekim Sevda Şener de Bağdat Hatun piyesini "tutku dramı" olarak nitelendirir. (Şener 1974: 595). Özellikle intikam arzusuyla hareket eden, İlhanlı ülkesinde fitne ateşini yakan Togay hem Bahadır Han'ın hem Bağdat'ın hem de daha birçok kişinin sonunu hazırlar.

İntikam Peşinde Bir "Kötü Adam": Togay

Masal, destan, halk hikâyesi vb. geleneksel anlatılarda en sık rastlanan arketiplerden biri bilge kişi arketipidir. Jung bu arketipten "yaşlı adam" şeklinde söz eder. Olumluya yönlendirici, yol gösterici, güngörmüş vb. şekilde de adlandırılan bu arketipin tam karşıt yönünde olan "kötü adam" arketipi de gelenekselden moderne edebî metinlerde okurun karşısına çıkar. Geleneksel halk anlatılarındaki bilge kişiler, özellikle ana kahramanın yanında bulunup onları hep olumluya ve doğruya yönlendirirken, "kötü adam" arketipine örnek oluşturanlar ise etraflarındakileri olumsuz, kötülüğe yönlendirirler. Onların bu tavırları ihtiras ve intikam duygularından ileri gelir.

¹ *İlhan* ve *Bağdat Hatun* piyeslerinin karşılaştırmalı incelemesi için bk. (Arslan 2003: 221-237)

Bağdat Hatun piyesinde Bahadır Han'ın en yakınında bulunan Togay eylem ve tavırlarıyla “kötü adam” arketipine örnek oluşturur, kişisel hırsları ve intikam arzusuyla İlhanlı hakanı Bahadır'ı hep olumsuzya yönlendirir. Jung, geleneksel metinlerdeki yaşlı adamın “akıllılık, bilgelik ve idrakin yanı sıra, ahlaki özelliklere de sahip” (Jung 2003: 94) olduğunu ifade eder. Togay'ın eylem ve tavırlarına bakıldığında onun “yaşlı/bilge adam”ın tam karşıtı kişilik özellikleriyle donatıldığı, eserde tersinleme yönteminin kullanıldığı görülür. “Kötü adam” arketipine örnek oluşturan kişiler, çoğunlukla maskeli yüze sahip olup personalarıyla hareket ederler. Togay daha çok içinden geldiği biçimde duygularını çok fazla bastırmadan yaşasa da Bahadır'a karşı maske takar, onunla birlikteyken personasıyla hareket eder; Bahadır Han ile ilişkisinde kendisi gibi hareket etmez, “kendine uygun rol biçer” (Fordham 2011: 63). Bu rol, Bahadır'ı olumsuzya yönlendirerek intikam hesaplarını bir bir görmektir. Togay bazen “ego”suyla hareket etse de çoğu zaman “id” seviyesinde kalır. Sembolik anlamlı Togay'ın şahsında örneklenen bu insan tipinin en belirgin kişilik özelliği bencillidir. Kendileriyle barışık ol(a)mayan bu kişiler, başkalarını da kendileri gibi mutsuz ve huzursuz etmek isterler; en büyük hedefleri intikam almak, “kötü emel”lerine ulaşmak; temel yöntemleri de fitne çıkarmak, iftira atmak ve tahrik etmektir. Kendilerinden başkasını sevmesi söz konusu dahi değilken, kendilerini sevmeleri de pek mümkün değildir. Erich Fromm'un bencil insanlara ilişkin tespitleri çarpıcıdır:

“Bencil insan, kendisini çok sevmez, bilakis pek az sever; hatta kendisinden nefret eder. Yaratıcılıktan yoksun olmanın belirtilerinden biri olan kendinden hoşnutsuzluk ve kendine ilgisizlik, o insanda hayal kırıklığı yaratır, o insanı sıkıntılı kılar. Bundan ötürü mutsuzdur, kaygılıdır; elde edemediği doyunluğu yaşamadan kopararak almaya çalışır. Kendisiyle çok ilgiliymiş gibi görünür, ama bu, aslında hakiki benliğine gösteremediği sevgiyi dengelemek ve örtmek adına yaptığı beyhude teşebbüslerdir.”

(Fromm 2004: 69)

Fromm'un bu şekilde portresine ilişkin tasvirler yaptığı bencil kişilere daha ilkel anlatılarda rastlanır. Freud da her bakımdan kötücül özelliklere sahip olan bencil kişilerin “sevgisini başkalarından çekip kendine yöneltmesinin narsislik olduğu”, onların başkalarını sevmedikleri gibi kendilerini de sevmedikleri görüşündedir. (Fromm 2004: 69)

Bağdat Hatun piyesinde Togay her bakımdan olumsuz/kötü insan arketipine örnek oluşturur. Onun olumsuz davranışları, kötücül planları geçmişteki olumsuz anıları ve deneyimleriyle ilintilidir. Bahadır, Togay'ı özel elçisi sıfatıyla Emir Çoban'dan kızı Bağdat Hatun'u istemeye gönderir. Aslında Bağdat Hatun evli olup Togay da Bahadır da bu gerçeği bilmektedir. Emir Çoban, bu isteğe oldukça sert tepki gösterse de Cengiz Han'ın yasalarına göre, ülkenin hakanı evli bir kadınla dahi isterse evlenebilir. Ancak evli kadının çocuğu varsa ya da kadın hamile ise onunla evlilik mümkün değildir. Bağdat Hatun da hamiledir.

Togay daha önce Bağdat Hatun'la evlenmek istemiş, ancak Bağdat Hatun'un babası Emir Çoban bu evliliğe olumsuz bakmıştır. Togay'ın Bağdat Hatun'la evlilik isteğini bildiren mektup da hâlâ Emir Çoban'da saklıdır. Aslında Togay, Bağdat Hatun'a hâlâ âşiktir; ama kendisiyle değil de Hasan ile evlendiği için Bağdat Hatun ve ailesinden intikam almak ister. Togay “*Seni sayar severim, Emir Çoban, damadın olmadım ya,*

düşmanın da olmadım. Söz veriyorum, Hakanı caydırmak için elimden geleni yapacağım, bu bir iyilikse.” (Dilmen 2008: 98) dese de, Emir Çoban onun sinsi planlarının ve emellerinin farkında olup söz ve vaatlerine hiç inanmaz.

Emir Çoban’ın ailesinden intikam almaya ant içen Togay, Bahadır’ı tamamen hırslarıyla hareket etmeye yönlendirir. Bahadır Han her ne kadar Cengiz yasaları kendisine evli bir kadınla evlenme hakkı verse de Bağdat’ın kendisinde gönlü olmaması durumunda onunla evliliğe olumlu bakmaz. Togay ise Bağdat’ın biraz gururlu davranmak isteği biraz da Bahadır’ın gözünde daha yüce, ulaşılmaz olmak için belirsiz konuştuğunu, açıktan “evet” cevabı vermediğini söyler. Togay bu tahmininde yanılmıyordu; Bağdat teklifi duyar duymaz İlhanlı ecesi olma hayalleriyle yaşamaya başlar. Togay ise tamamen intikam duygusuyla hareket eder.

Bahadır Han yasalara, törelere tam hâkim olmadığı için Togay onu dilediği gibi yönlendirir. Bahadır *“çok kolay etki altında kalır, çok kolay aldanır”* (Arslan 2003: 225); onun güçlü bir hayat tecrübesinden yoksunluğu yönlendirilmesini ve tesirde bırakılmasını kolaylaştırır. Örneğin Togay, zina yapmak suçundan dolayı bir kadının halk tarafından taşlanması gerektiğini savunurken, halk tarafından işlenen eylemin yöneticiler için hak olabileceğini iddia eder. Cengiz yasaları evli ve hamile kadınla birlikte olmayı ya da evlenmeyi yasakladığı için Bahadır kararsız kalır. Togay’a göre Bahadır’ın töresi *“İyi kötü kavramlarının dışında kalıp/ sırf güçlü olmak, her zaman güçlü olmak”* (Dilmen 2008: 131) olmalıdır. Bahadır insani, vicdani duygularını tamamen kaybetmiş değildir, onu olumsuz, “kötü” eyleme yönlendiren hep Togay’dır. Nitekim Togay kendisini *“Ben de insan denen yaratığın/ kanlı hamurundan yoğrulmuş değil miyim?”* (Dilmen 2008: 132) şeklinde tarif eder. Tıpkı *Othello* piyesinde *Othello*’nun İago’dan sürekli *“dostum İago”, “dürüst İago”, “İago çok namusludur.”* (Shakespeare 2003: 34, 41, 52) vb. şekilde söz etmesi gibi Bahadır da Togay’ın *“olduğu gibi görüldüğü”*nü sanır. Oysa Togay’ın yüzünde kat kat maske vardır. Her biri çıkınca altından farklı bir yüz ortaya çıkar. Kendisi de bu yönünü şu şekilde ifade eder:

“Altından olduğum gibi görünmenin başka maskesi çıkar. Ben kendime bile olduğum gibi görünmem insan yalnız umudunu yitirince olduğu gibi görünebilir.” (Dilmen 2008: 132)

Togay birçok yönden *Othello* piyesindeki İago’ya benzer. Desdemona ve babası Brabantio’dan intikam almak isteyen İago hem Desdemona’nın hem *Othello*’nun hem kendisinin ve eşinin hem de birçok kişinin felaketine neden olur. Togay da hem Bağdat Hatun ve ailesinin hem Bahadır’ın hem de kendisinin felaketine neden olur. Togay *“Aşkta zafer savaştakinden güçtür, hünkârim.”* (Dilmen 2008: 117) diyerek Bahadır’ı tahrik eder. Bahadır da -tıpkı *Othello*’nun İago’nun olumsuz yönlendirmeleriyle hareket etmesi gibi- Togay’ın olumsuz telkin ve tavsiyeleriyle hareket ederek sonunu hazırlar.

Togay, Bahadır’ın yanında maskesiyle dursa da çoğu zaman içinden geldiği şekilde davranmakta kötücül yönünü gizleme gereksinimi duymamaktadır. Togay, Bahadır’ı sadece Emir Çoban’a değil bütün aileye karşı kıskırtır. Sözde Bahadır ile Bağdat Hatun arasındaki engelleri kaldırmaya çalışıyor görünse de asıl amacı tüm aileden intikam

almaktır. Nitekim kendisinin Bağdat Hatun ile evlenmesine karşı çıkan baba ve oğullarından intikamı çok ağır olur; Çobanlı ailesinin her birine ayrı ayrı iftiralara atar. Bağdat'ın babası ve kardeşleri Bahadır'ın Bağdat ile evliliğine karşı çıktıkları, engel olmaya çalıştıkları için vahşice öldürülürler. Çobanlı ailesi katliamından sonra Togay'ın intikam planlarının hedefinde artık tamamen Bağdat Hatun vardır. O nedenle onun halka yardım etmesini, sevgi gösterisini ozanların da ona desteğini Bahadır'a geleceği için olumsuz bir durum olarak gösterir. Emir Çoban ailesinin haksız yere öldürüldüğü inancının yayılması durumunda halkın Bahadır'a karşı kışkırtılacağını iddia eder. Bahadır'ın

*“Sorumu sen almadın mı üstüne? Ben Hakan olarak
eylemlerimde sorumsuzum, güven verici bir durum.
Ne güzel düşünmüş Cengiz Han.
İyi bir iş yapılmışsa onur benim
kötü bir iş çıkmışsa elimden, danışmanlarım
beni yanıltmış demektir. Ben suç işleyemiyorum
Cengiz yasalarına göre. Kurbanlarımın kanı
akıp gidiyor bana bulaşmadan.”* (Dilmen 2008: 149)

şeklindeki sözlerinden Togay, olumsuz durum ya da gelişmelerde halkın asıl suçlu olarak kendisini göreceğini fark eder. Togay, Bağdat Hatun'un İlhanlı yönetimini ele geçirdiğini Bahadır Han'ı edilgen konuma ittiğini böylece kendisinin de gücünü kaybettiğini fark eder; onun zihninden geçenler iç monoloğu andıran tıratla şu şekilde yansıtılır:

*“Hakan'ın buyruğu
Hatun'un buyruğundan sonra gelir oldu.
Kocasını iyice avucunun içine aldı,
ben etkimi yitiriyorum Bahadır'ın üstünde
Togay, hadi koca simyacı
insan yüreği kızıl kristal
bir pota gibi avucunda
Bağdat Hatun'un ölçüsü fazla geldi.
Dilşad Hatun'la alıştıralım.”* (Dilmen 2008: 157)

Piyeste devleti yönetmekle yükümlü olan Bahadır Han'ın portresi, yönlendirilmeye çok müsait bir kişiliğe sahip olduğu şeklinde çizilmiştir. Evlenmeden önce onu yönlendiren Togay, evlilikten sonra bu görevi baskın karakter olan Bağdat'ın aldığını fark eder. Bahadır'ı Bağdat'a karşı kışkırtarak onu yine (olumsuz) yönlendirmek isteyen Togay, bu kez çözümü Bahadır'ı Dilşad'a aşık etmekte bulur. Bahadır başlangıçta, Dilşad'ın daha çocuk ve Bağdat'a emanet olduğunu söylese; Togay'ın *“En derin hazlar günahın/oyluları arasında gizlidir.”* şeklindeki sözüne de *“Haram bir meyve bana sunduğun.”* (Dilmen 2008: 158-159) karşılığını verse de zaman içinde Togay onu yönlendirmeyi başarır.

Bahadır, Togay'ın tavırlarından zaman zaman şüphelenir; onun Bağdat Hatun'a tavrı alması, kendisine Dilşad'a ilgi duymasını telkin etmesi üzerine kuşkuları daha da artar. Buna karşın Togay'ın (olumsuz) telkinleri Bahadır üzerinde hemen tesirli olur.

Bağdat, Bahadır'ın Togay'a çok fazla güvenmesinden rahatsız ve tedirgin olur. Bağdat Hatun, iktidarı tamamen ele geçirmesi yolunda en büyük engelin Togay olduğunun farkındadır. Bu nedenle bir oyunla onun gerçek yüzünü Bahadır'a göstermeye çalışır. Bir gün Kam'dan da yardım alan Bağdat, başkasına ait bir bedenle Bahadır'ın yüz kalıbı alınarak yapılan maskı birleştirip Bahadır'ın öldüğü görüntüsü verir. Bundan maksat Togay'ın gerçek yüzünü ortaya çıkarmaktır. Nitekim planı başarıya ulaşır Togay'ın maskesi düşer, Bağdat ondan intikamını alır. Bahadır'ın sözde ölüsünü gören Togay'ın tepkisi şu şekilde olur:

*“Gözlerime inanamıyorum, ama doğru
Bahadır'ın ölüsü bu! Aramızdaki aşılmaz uçurum
Birden ters yüz oldu. Önünde titriyordum bu sabah
Bahadır Bahadır, Moğol'un şımarık çocuğu
Ayaklarımın dibinde leşsin şimdi.
Bu ne güzel bayram Ecem. Ne eşsiz şölen!”* (Dilmen 2008: 169-170)

Togay, bu sevinç dolu tiradıyla maskesini düşürür; Bahadır da en yakınındakinin ihanetiyle yüzleşir. Bahadır'ın en yakınındaki hainin ölüm fermanı yanındaki ikinci - aslında daha büyük ve sinsice hareket eden- hain olan Bağdat Hatun tarafından verilir. Bağdat'ın Togay'ın katliyle ilgili buyruğu şu şekildedir:

*“Diri çengellerle asın çıplak,
iri bir köpek leşiyile sarmaş dolaş
kıvıl kıvıl kurtlar üşüşünler etine
yesinler, leş kurtlarına şölenim var”* (Dilmen 2008: 170)

Bağdat, bu fermanıyla içinde biriktirdiği intikam hislerinin yarısını boşaltır. Maskeli yüze sahip olan Bağdat da kısa süre içinde Bahadır'dan intikam almayı arzular.

Sadakat ve İtaatten İhanete “Tutkulu Bir Kadın”: Bağdat Hatun

Bahadır Han kendisine evlilik teklif etmeden önce geleneksel Türk kızı/kadınına örnek oluşturan Bağdat Hatun, Bahadır'ın evlilik teklifi sonrası ihtiraslarıyla hareket eden kötücül kadına örnek oluşturur. Şahika Karaca *“Kadının kötücül imgeyle simgesel alanda yer alması[nın] ataerkil sistemin sınırlarını muhafaza etmeye çalıştığıının göstergesi”* olduğunu söyler. (Karaca 2019: 74). Ortaçağ Doğu toplumunda yaşayan Bağdat Hatun her ne kadar eylemiyle bir başkaldırı gerçekleştirse de bu eylemi gizli biçimde olur. Bahadır, Bağdat Hatun'u ağabeyi Timurtaş'ı affetmesi için divanına gittiğinde görür. Bahadır'ın Timurtaş'a karşı çok katı iken birden yumuşamasında Bağdat Hatun'un alımlılığı ve güzelliği tesirli olur. Bağdat güzelliğiyle Bahadır'ı büyüler; biraz bu büyüünün etkisi, ama daha çok “kötü adam” ya da olumsuz yönlendirici Togay'ın tesiriyle Bağdat Hatun ile evlenmek ister. Babasından Bahadır'ın kendisini eşinden boşanmaya zorlayıp İlhanlı cesi yapmayı planladığını duyması Bağdat Hatun'u hayatındaki en keskin kararı almaya sürükler; bu durum onun hayatındaki baht dönüşünün başlangıcıdır. Bağdat Hatun o vakitten sonra vereceği kararlar, hayatının olumluya evrileceğini sanırken aslında hem kendisinin hem de tüm ailesinin istikbalini nasıl karartacağını farkında değildir. Togay ile bizzat kendisi konuşan Bağdat Hatun, onun tamamen art niyetli ve felaket eksenli

telkinlerinin hemen tesirinde kalır. Togay'ın "(...) *siz de elinizin tersiyle itiyorsunuz yeryüzünün en parlak tacını.*" (Dilmen 2008: 109) şeklindeki sözleri Bağdat Hatun'u büyüler. O her ne kadar

"Önerisi duygulandırdı bizi. Yazık ki olanağı yoktur.

Güçtür pek.

Dilerse, Bahadır unutsun beni,

olanağı yoktur bu kavuşmanın

töreler yasalar elverse bile

babam kardeşlerim engeldir." (Dilmen 2008: 110)

şeklindeki sözleriyle, Bahadır'ın teklifine olumsuz karşılık veriyor görünse de aslında onu sınava tabi tutar. Saçından bir tutam keserek ona armağan gönderir, bu saçları kendisini unutacağı güne kadar saklamasını ister. Böylece ona gönlünün kaymaya başladığı mesajını verir. Bahadır'ın teklifinden önce mutedil, makul bir kadın iken ondan sonra oldukça muhteris bir kişiliğe sahip olur. Nitekim ilk iş olarak rahmindeki bebeği kendi elleriyle koparır. Bu süreci aktardığı tirat ondaki keskin değişimi göstermesi, onun nasıl muhteris bir kişiliğe büründüğünü yansıtmaları bakımından çarpıcıdır:

"Şeyh Hasan'ın çocuğunu rahmimden söküüp attım.

Beceriksiz ebe işi uzatıyordu,

mesleğinin tersini yapmaya alışkın değilmiş elleri.

Bir yana ittim kadını, kendi elimle çekip

kopardım içimden

yıldızı benimle bağdaşmayan talihsiz yavrumu.

Sıcak bir pelte gibiydi avuçlarımda

onu ilk ve son okşayışım oldu bu

ve yumuşak her şeye karşı yüreğimde

bin kez çoğaldı nefretim.

(...)

Şimdi bir bakireninkinden

daha ıssız rahmim

bekler Cengiz'in, Hülâgû'nun, torunlarını.

İran'da yozlaşmaya yüz tutan cihangirler soyu

benden irkilip güçlenecek." (Dilmen 2008: 116)

Bağdat'ın çocuğunu düşürmesi, anneliği reddetme ve çocuğu kabullen(e)memekten değil, hedefi önündeki engeli kaldırma arzusuyla ilintilidir. Onun kendisinden başka hiçbir kimseyi sevdiği de söz edilemez, onun bastırdığı narsis kişiliği böylece gün yüzüne çıkar. Bağdat'ın Bahadır'a hiçbir zaman duygusal ilgi duyduğu söylenemez, onun Bahadır'la ilgisi tamamen iktidar hırısından ileri gelir. Bahadır'ın evlilik teklifinden önce yüreği kötüyeye olduğu kadar iyiye de eğilimli olan Bağdat, o vakitten sonra tamamen kötücül bir kişiliğe bürünür; iktidar hırsıyla gözüne perde iner, karanlık emelleri hedefleyen dürtülerle hareket etmeye başlar. Bağdat, hırslarıyla hareket ederek insani duyarlılığını kaybetmeye başlamasıyla Shakespeare'in ünlü eseri *Macbeth*'teki Lady Macbeth'e benzerken, sevdiği ya da hırsları uğruna bütün ailesinin felaketine neden oluşu yönüyle Euripides'in ünlü eseri

Medea'nın ana kişisi *Medea*'yı andırır. *Medea* da *Iason*'a aşkı ve hırsları uğruna, ailesinin ölümüne neden olur. *Iason*'un ona ihanet edip *Kreon*'un kızıyla evlenmesi gibi *Bahadır* da *Bağdat*'ın yeğeni *Dilşad* ile evlenmek ister. İki eser arasında her iki kadının da ihtiraslı olması ve daha birçok yönden dikkate değer benzerlik vardır.²

Tamamen muhteris bir kişiliğe bürünen *Bağdat*, "*kötücül yer altı ruhlarıyla işbirliği yap[ar]*" (Şener 1974: 595), "*kötü ruhların Tanrısı*" *Erlık Han*'a tapmaya başlar, onun yönlendirmeleriyle hareket ettiğini söyler. Kam ona artık "Ulu Tanrı" inancının hâkim olduğunu söylese de o, ısrarla Kam'dan kendisini *Erlık Han*'a ulaştırmasını ister. Nitekim Kam'ın yardımıyla büyü yapmaya başlar. "*Kara Kam'a uyduk/ kara dine girdik/ Erlık Han işit bizi/ önünde divan durduk.*" (Dilmen 2008: 126-127) şeklindeki sözleri *Bağdat*'ın sağduyuyla değil tamamen kötücül duygu ve planlarla hareket ettiğini gösterir. Yedi kardeşinin ve biricik babasının "töz"ünü *Erlık Han*'a sunar. Büyü töreninin sonunda göğsünden çıkardığı kırmızı çevrenin *Bahadır*'a ulaşmasını ister. Çevrenin kırmızı rengi sembolik anlam taşır. Kırmızı renk aşk ve şehvetin olduğu kadar ihtiras ve savaşın da sembolü olup aşk ve şehvetle başlayan bu ilişkinin sonunun kanlı biteceğinin işaretidir.

Bağdat Hatun bir yandan Kam ile büyü yaparken bir yandan da babasına kendisini eskisi gibi halim selim, iffet abidesi bir kız/kadın olarak gösterir. Etrafındakilere babası *Emir Çoban* ile *Bahadır* arasında çıkan iç savaştan çok endişeleniyor görüntüsü verir. Babasına sürekli bir düş gördüğünü söyleyen *Bağdat*, bu düşü şu şekilde anlatır:

"Hayırlı bir düş değil baba, kötü kötü.

Bütün ailemiz ufacak insanlarmış

gök ipek kara atlasmış

bir kötü ruh

bu karanlığı biçmiş

sargı sargı, şerit şerit...

Büyük bir el

Seni ve kardeşlerimi birer birer

Mumya sarar gibi

bu sargılara sarıyor, baba

kimldayamıyorsunuz." (Dilmen 2008: 138-139)

Piyeste "kara" sıfatı laytmotif olarak tekrarlanarak oyunun sonunun son derece olumsuz biçimde biteceği hissettirilir. *Bağdat*'ın maskeli tavrına karşın babası son derece teslimiyetçidir; ancak kızının kendisine anlattığı düş, onu psikolojik olarak çökertir. Aslında savaşı *Bahadır*'ın kazanmasını kendisinin de İlhanlı ecesi olmasını hayal ederken "*Tanrı bütün buyrukları indirmiş de/ hep haklı kazanır diye/ bir buyruk indirmemiş yeryüzüne.*" (Dilmen 2008: 139) diyerek babasının muzaffer olmasını istiyor görüntüsü verir. Kısa süre sonra ailesinin Rey'de bozguna uğradığını öğrenir. İlk önce Yağıbastı ve Suyuk Han adlı kardeşleri katledilir. Sırasıyla kardeşleri *Cılav*'ın kaçarken öldürüldüğünü, *Celayuk Han*'ın başının kesildiğini, *Bayram*'ın pusuya düşürüldüğünü; ağabeyini *Şeyh Mahmut*'un yakalanıp *Tebriş*'de boğdurulduğunu, *Timurtaş*'ın da boğdurulduğunu öğrenir. Babası *Emir Çoban* da sırtında kefen şeklinde beyaz gecelikle, *Aka Lulu*'nun

² Sevda Şener de *Bağdat Hatun* piyesiyle *Medea* ve *Macbeth* arasındaki benzerliklere dikkat çeker. Bkz. (Şener 1974: 596)

önünde ölümü bekler. Emir Çoban'ın Aka Lulu'ya hitaben söylediği “*Sen iyi meslek seçmişsin kendine, oğlum bu ülkede bunca zalim bunca sersem kafa oldukça sana hep iş düşecektir. Ben ölmüyorum, yok oluyorum. Var saydığım, tutduğum değerlerin benden önce geçtiğini gördüm.*” (Dilmen 2008: 142) şeklindeki sitem ve kırgınlık dolu sözleri, Bahadır ve Toygar gibi zalimlere olduğu kadar, hırsı uğruna ailesinin felaketine yol açan kızı Bağdat'adır. Bağdat Hatun her ne kadar İlhanlı ecesi olsa da kendisinin artık lanetli olduğunun bilincindedir. Bağdat'ın ailesinin ölümünü arzuladığı söylenemez, ancak ölümleri nedeniyle üzülmez de. Babasının onurlu yaşamayı ilke edindiğini bildiği ve onun yaşaması durumunda hayallerine kavuşmasının mümkün olmayacağından emin olduğu için ölmesine üzülmez. Bağdat'ın babası ve kardeşlerinin onuruyla savaşıp ölmelerine karşın, eşi Şeyh Hasan ne Bahadır'ın ne de Emir Çoban'ın tarafında yer alır. Şeyh Hasan, Bağdat'tan da kendi rızasıyla ayrıldığını, Bahadır ve Bağdat'ın evliliğini kutsadığını ilan ederek son derece korkak ve onursuz bir kişiliğe sahip olduğunu gösterir. Ancak zaman içinde o da üzüntü ve kendi kendisinden nefret duygularını birlikte yaşar. Kayınbabasının ve kayınbiraderlerinin onurlu bir duruş sergilemesine karşın kendisinin ise onursuzca yaşamaya nasıl devam ettiğini sorgular.

Bağdat Hatun, Bahadır ile evlendikten sonra iktidara her bakımdan ortak olur; iktidardaki rolünü şu şekilde açıklar:

*“Devlet sorunun ben de paylaşacağım.
Bütün kararlar benim de onayımdan geçecek.
Bundan böyle yayınlanan bütün yasaların başına
Hakan'ın ve Hatun'un buyruğuyla diye yazılacak?
Gümüş ve altın sikkelere benim de adım kazınacak,
otağım Hakan'ın otağından ayrı
ama onun yanında, ona eş kurulacak.
Barışta seferde, yürüyüşte, kışlada benim köşüm
Hakan'ın kösüyle birlikte vurulacak.”* (Dilmen 2008: 144)

Bu sözlerle kadının devlet yönetiminde ne kadar etkin rol üslendiği vurgulanır. Bağdat Hatun'un yasaların başında kendi adının/mührünün de bulunmasını istemesi bir kadın olarak varlığını hissettirmek istemesinden ileri gelir. Bahadır ise “*Tam size yaraşan bir buyruk oldu Ecem.../ Tahtıma yüreğime eş ağırlıkla kuruldunuz.*” diyerek onu taltif eder.

Bağdat Hatun, Bahadır ile evlendikten sonra Kam ile arasına mesafe koymaya, Erlik Han'ın/kötü ruhların tesirinden uzak kalmaya çalışsa da gölge arketipine örnek oluşturan Kam da Erlik Han/kötü ruhlar da onu takip edecektir. Kam'ın ona söylediği “*Erlik yoluna girenlerin dönüşü yoktur ki./ Sen bıraksan da Erlik Han, bırakmaz seni.*” (Dilmen 2008: 147) şeklindeki sözler, artık onun gölge arketiplerinin/hırslarının elinde esir olduğunun göstergesidir. Jung'un ifadesiyle “*gölgesi tarafından ele geçirilen*” Bağdat, “*kendi ışığını keser ve kendi tuzağına düşer*” (Jung 2003: 56).

Bağdat olumlu eylem ve tavır sergileyerek halk tarafından sevilen Ece olmaya çalışır; fakat o vakitten sonra istese de “kötü kadın” görüntüsünden kurtulması mümkün olmaz. Bağdat Hatun, İlhanlı Devleti'nin kendi istek ve buyruklarına göre biçimlenmesini ister:

“Bağdat, Ulu Ece

halkına kol kanat gerdi, aç çıplak komadı,

bilginleri korudu, ozanları yüreklendirdi.

Barış sağladı büyük kara parçaları üstünde.” (Dilmen 2008: 153)

Buyruk ve eylemlerini sahne sahne gösteren betiğin minyatürlerle süslenmesini isteyen Bağdat, Bahadır’ı olumsuz yönlendirenin Togay olduğunun farkındadır. Çobanlı ailesinden geriye kalan bir kişi de Demeşk’in kızı Dilşad’dır. Yeğenini Togay’a karşı dikkatli olması hususunda uyarın Bağdat, kısa süre içinde Togay’ı ortadan kaldırmayı planlar.

Bağdat Hatun, tarihçi İbrahim’den Hülâgû’nun Bağdat’ı yakıp yıkışını anlatan bir betik yapmasını ister. Bu betikte Hülâgû’nun katliamıyla birlikte Emir Çoban ailesinin de katledilişi resmedilir. Aynı betikte Bahadır’ın ölümünün de Bağdat’ın elinden olacağını işaretleri verilmiş, Togay da Bahadır’ın kapısında “kanlı çanaklar yalayan bir cehennem köpeği” olarak çizilmiştir. Bu tabloda en çok Bahadır rahatsız olur. Bu hadiseden sonra Bağdat Hatun, Togay ile işbirliği yapıyor görüntüsü verir, ondan Bahadır’ı kendisine karşı kıskırtmama sözü alır.

Bağdat, Togay’ın maskesini düşürüp onu ortadan kaldırırsa da Bahadır’ın Dilşad’la evlenmesi hırs ve intikam duygularını alevlendirmiştir. O vakitten sonra Dilşad onun güzünde rakip ya da “öteki kadın” olur. Öteki kadın” imgesinin oluşmasında en belirgin ve önemli kaynak Hz. Hacer’in hikâyesidir. (Benslama 2017: 151; Akt: Karaca 2019: 30) Piyeste Hz. İbrahim kıssasının anıdırılması olasıdır. Hz. Sara’nın çocuğu olmayınca Hz. İbrahim, Hz. Hacer ile evlenir. Hz. Sara, Hz. Hacer’in çocuğunun olmasını arzularken, Bağdat ise yeğeni Dilşad’ın hamile kalmasını istemez. Çocuğunu elleriyle kopardığı için rahmi zarar gördüğünden Bağdat’ın tekrar hamile kalması mümkün olmaz. O, Kam’dan da destek alarak Dilşad’ın da hamile kalmasına engel olmak ister. Böylece ruhundaki kötücül duyguları aralıksız hareket ettirir. Dilşad’ın rahminin zarar görmesinin arzulanması, ona ve Bahadır’a kişisel tepkisiyle ilintili olsa da sembolik anlama da sahiptir. Dilşad’ın kısırlaştırılması durumunda Çobanlı ailesinin nesli tamamen tükenecektir. Bağdat Hatun hem Bahadır’ın hem de Çobanlı ailesinin soyu kendisiyle devam edemeyeceği için başkasıyla devam etmesine de izin vermez.

Bağdat, Bahadır’dan intikam almak için Arpa’dan destek ister; ona İlhanlı Devleti’nin başına onun geçmesi gerektiği telkininde bulunur. Bir yandan da Kam’ın desteğiyle Bahadır’ı zehirlenme planları yapar. Bahadır’ın başkası yemeden o yemekten yememesi, başkası içmeden o içecekten içmemesi planı biraz zorlaştırsa da Bağdat intikam almakta, onu katletmekte kararlıdır. Bağdat, Bahadır’ın vücuduna havluyula sürdüğü ilaçla yavaş yavaş onu ölüme sürükler. Bağdat Hatun bu eylemiyle iktidarı tamamen ele geçireceğini sanırken kendi sonunu hazırlamıştır. (Aslan 2018: 177) Bu cinayete tek tanık ve ortak olan Arpa’dır. Arpa da Bağdat’a oyun oynar. Bu oyunun farkında olmayan Bağdat ise ona övgüler düzer; İlhanlı Devleti’ni bu tehlikeden yalnız Arpa Han’ın kurtaracağını söyleyerek mecliste onun lehine oy kullanır. Arpa Han ise Bahadır Han’ın eşi Bağdat Hatun tarafından zehirlenerek öldürdüğünü meclistekilere ilan ederek onun maskesini düşürür, İlhanlı tahtına da kendisi geçer. Bağdat Hatun da hançeri yüreğine kendi saplar. Mecliste bulunan Noyanlar “*Kan dinsic artık, fitne durulsun İlhan’da*” şeklindeki seslerine Sevinç’in “*Fitne durulmaz İlhan’da/ Cengiz yasaları sürdükçe / fitne durulmaz İlhan’da.*” şeklindeki sözleri de dikkate değerdir. Bu sözler ülkede daha uzun yıllar kargaşanın egemen olacağını işaretidir. Ülkede

huzur ve barışın sağlanamamasında Cengiz yasaları kadar, yasayı uygulayanların hırsları ve basiretsizlikleri de etkilidir. (Sav 1981: 44)

Sonuç

Sevda Şener; Bahadır Han, Bağdat Hatun, Togay'ın üçünün de “bilmeden yazgılarını yaratan kişiler” olduklarına dikkat çeker. (Şener 1974: 597) Bu üç kişi arasında en ihtiraslı olan, gizli bir savaşı başlatan hiç şüphesiz Togay'dır. En büyük hedefi intikam almak olan Togay, sadece kendisinin kurnaz olduğunu sanırken yanılır; Bahadır Han, Bağdat Hatun'la evlenip mutlu olacağını zannederken ne uzun süredir yanında bulunan Togay'ı ne de güzelliğiyle kendisini büyüleyen Bağdat'ı tanıyabilir, elim bir sonla hayata veda eder. Bağdat Hatun da deneyimsiz ve öngöründen uzak yöntemiyle, tamamen hırslarıyla hareket ettiği için yenik düşer, feci biçimde ölür.

Piyeste Togay ve Bağdat Hatun, Şeytan'ın iki yüzü olarak resmedilir. Togay tamamen “bilge adam arketipi”nin karşısı olarak çizilmiş olup Bahadır'ı olumsuz yönde etkiler, tamamen kötücül bir kişiliğe sahiptir. Bağdat Hatun, geleneksel Doğu yasalarıyla yönetilen bir toplumda yaşadığı için eylemini, başkaldırısını açıktan yapamasa da Bahadır ile evlendikten sonra gücü ele geçirip eylemini daha açıktan yapar. Şu da bir gerçektir ki piyeste Bağdat Hatun'un portresi de ihtiraslı bir kadın olarak çizilir, ancak onun o derece muhteris bir kişiliğe bürünmesinde de Togay'ın sinsî planları tesirli olmuştur. Yurtsever olduğu kadar sağduyusuyla da öne çıkan Emir Çoban ise Togay'ın sinsî planları, Bağdat Hatun'un ihanetiyle ölür. Emir Çoban ve oğullarının ölümünden sonra ihtiras savaşı Togay-Bağdat Hatun, Togay'ın ölümünden sonra Bağdat Hatun ile Bahadır Han arasında geçer, en son ihtiras savaşı ise Bağdat Hatun ile Arpa arasında olur. Arpa planlı hareketiyle hem Bağdat Hatun'un kirli emellerini ifşa eder hem de “hakan” konumuna yükselir.

Kaynaklar

- Arslan, Nur Gürani. (2003). “Bağdat Hatun ile İlhan Üzerine”, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 27/II, 2003, s. 221-237.
- Aslan, Celal. (2018). “Güngör Dilmen’in *Bağdat Hatun* Oyununun Dramatik Yapısı ve İçerik Analizi”, *Milli Eğitim*, S. 217, Kış 2018, s. 167-178.
- Dilmen, Güngör. (2008). *Kurban, Bağdat Hatun, Aşkımız Aksaray’ın En Büyük Yangını*, İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Fordham, Frieda. (2011). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, Çev. Aslan Yalçiner, İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, Erich. (2004). *Sevme Sanatı*, Çev. Murat Batmankaya, İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, Carl Gustav. (2003). *Dört Arketip*, Çev. Safet Murat Tura, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca, Şahika. (2019). *Kötücül Kadın Türk Edebiyatında Kötücül Kadın İmgesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Konukçu, Enver. (1991). “Bağdat Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yayınları, s. 444.
- Nutku, Özdemir. (1983). *Gösterim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sav, Atilla. (1981). “Durulmayan Fitne”, *Milliyet Sanat Dergisi*, S. 19, 1981, s. 44.
- Shakespeare, William. (2003). *Othello*, Çev. Orhan Burian, İstanbul: MEB Yayınları.
- Şener, Sevda. (1974). “Tutkunun Dramı”, *Türk Dili*, S. 271, Nisan 1974, s. 595-597.
- Yuvalı, Abdülkadir. (1994). “Ebu Sâid Bahadır Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, s. 218-219.